

Холокостът на евреите от Тракия и Македония

Официалните исторически източници са категорични, че България и Дания са единствените страни, спасили своите евреи от геноцид по време на Втората световна война. В някои официални статистики дори за Дания се посочва цифрата от 9 убити евреи по времето на войната, докато за България тази цифра продължава да бъде твърдо 0.

В този контекст въпросът за съдбата на евреите от Македония и Беломорието и политическата вина на България за изпращането на 11 343 души от тези земи на сигурна смърт в лагера "Треблинка" придобива изключителна важност. Ролята на българския народ за спасяването на евреите - български поданици от т.нар. "стари територии" на Царство България (на брой около 49 000 души) е безспорна. За съжаление, безспорна е и вината на българското правителство за изпращането на 11 343 евреи - не български поданици от т.нар. "новоосвободени земи" в "източните територии" на Германия.

На 24 декември 1940 г. Народното събрание приема окончателно Закона за защита на нацията, който е обнародван, заедно с указ на Цар Борис III, на 21 януари 1941 г. Този закон предвижда редица рестрикции за евреите, като на практика ги лишава от имущество, от финанси, от правото да участват равнопоставено в стопанския живот на страната, да сключват брак с не-евреи и, ако не са имали българско поданство до този момент, им забранява да получават такова. Законът забранява на евреите да си сменят адреса (освен с изрично позволение от Генерална дирекция на полицията), но, за сметка на това, позволява на Дирекцията на полицията да определя кварталите, улиците и градовете, в които евреите имат право да живеят и тези, в които нямат право да живеят.

На 1 март 1941 г. Царство България се присъединява към Германския блок - т.нар. "ос" Рим - Берлин - Токио. Същата година българското правителство осъществява "мечтата", останала нереализирана през последните три войни: официалното присъединяване на Беломорска Тракия и Вардарска Македония към териториите на Царството. Лицата от български произход, намиращи се на тези територии, автоматично получават българско поданство. Всички останали имат три опции: да поискат българско поданство, да си останат там, където са, с каквото поданство имат до този момент или да напуснат страната до 1 април 1943 г. Единствените, които са изключени от тези три опции за "всички останали", са евреите. (По силата на Закона за защита на нацията лицата от еврейски произход, които не са имали българско поданство до датата на обнародването на закона, нямат право да получат такова след това).

На 19 август 1942 г. германската легация в София получава нареждане да започне преговори за депортирането на българските евреи. Министърът на вътрешните работи и народното здраве П. Габровски (по данни на Бекерле, германския пълномощен министър в София) настоява да не се дава никаква гласност на това, което предстои да се извърши, и обществеността по никакъв начин да не бъде информирана. Още на 9 август 1942 г. се прокарва закон, с който на правителството се възлага да вземе всички мерки по решаването на еврейския въпрос и други въпроси, свързани с него. Този закон предвижда правителството да може да издава по тези въпроси постановления, които

имат силата на закони и без да бъдат гласувани от Народното събрание.

На 29 август 1942 г. се издава наредба на правителството, с която се създава Комисарство по еврейските въпроси при МВР, оглавявано от Александър Белев. С тази наредба се разширява кръга от забранени за евреите дейности (за евреите от Беломорска Тракия и Вардарска Македония това означава забрана за упражняването на каквато и да било професия); евреите се задължават да носят отличителен символ - Давидовата звезда; вместо лична карта имат розова легитимация. Комисариатът определя кварталите, в които могат да живеят евреи. Излизането им от населените места става само с разрешение на полицейските власти. В докладна записка на Лутер, държавен подсекретар и началник на отдел "Германия" при германското министерство на външните работи до Й. Рибентроп, министър на външните работи на Германия от 11 септември 1942 г., се казва, че в България "от блокираните еврейски капитали ще се образува един фонд за настаняването на евреите в специални лагери и места; тези "еврейски общини" ще трябва да послужат за подготовката на изселването или преселването на еврейското население".

Внимание заслужава и фактът, че Александър Белев, новоизбраният комисар по еврейските въпроси, е присъствал още в началото на годината (20 януари 1942 г.) на свиканата от Райнхард конференция в централата на Гестапо, на която се е обсъждало "окончателното разрешаване на еврейския въпрос в Европа". На тази конференция е бил представен списък с еврейското население на всяка една страна в Европа, възлизащо на 11 291 500 души, в които се включват и 48 398 български евреи (последната цифра е според данни от преброяването в България през 1934 г.). Нелогично е да се предполага, че българското правителство, като официален съюзник на Германия във войната, не е било осведомено какво означава фразата "окончателно разрешаване на еврейския въпрос в Европа" и е наивно да се твърди, че не е било наясно защо Германия изисква изселването на евреите.

През декември 1942 г. в България пристига и СС хауптштурмфюрер Теодор Данекер, който е назначен като съветник на полицейското аташе. Данекер е работил по депортирането на френските евреи. Той встъпва в длъжност на 21 януари 1943 г. На 22 февруари 1943 г. Данекер и Белев подписват "Споразумение по изселването най-първо на 20 000 евреи в германските източни области". Българското правителство, в лицето на комисаря по еврейските въпроси Ал. Белев, дава съгласието си за депортирането на 20 000 евреи от териториите на Царството. Цифрата 20 000 се попълва с всички евреи от "новоосвободените земи" плюс тези евреи от "старите земи", които са ръководители на еврейската общност, имат позиции сред обществото или са по-видни и по-богати. Това са т.нар. "нежелателни евреи". В споразумението от 22 февруари 1943 г. се предвижда, че "след потвърждаване от Министърския съвет, ще се готвят 20 000 евреи - без разлика на възрастта и пола - за изселване". Комисар Белев заминава за "новите земи" още преди официалното подписване на споразумението и одобряването му от правителството, за да проучи и започне подготовката на временните лагери и окончателната депортация на евреите.

Не по-късно от 23 февруари 1943 г. на

служителите на Комисариата по еврейските въпроси, мобилизирани за целите на акцията, са раздадени следните "общии упътвания": "Във всеки случай трябва да се избягват уличните сцени. Прибирането в лагери би могло да се извърши чрез пуснати от общините повикателни карти, с които мъжете евреи от 17 до 55 години, прибрани в някоя казарма, ще бъдат задължени да вземат със себе си облекло, храна и завивки за няколко дни. Вечерта мъжете да бъдат отведени в лагери, а на сутринта рано да се пуснат ударни групи от полиция и чиновници за прибиране на жените и децата. Всяка група ще може за един ден да се справи най-малко с 30 семейства. На жените да се обясни, че ще бъдат отведени при мъжете им, за да бъдат настанени заедно с тях в старите предели на Царството".

По данни от дневника на Данекер, Ал. Белев "е обещал да обяви в първите дни на март имената на отправните гари и числото на евреите, което ще се падне на всяка от тях. Той (Белев, бел авт.) разчита твърдо, че отпътуването ще започне в края на март". Трябва да се отбележи и фактът, че още в края на 1942 г. различни радиостанции и печатни издания на опозицията предупреждават, че евреите в България са събирани, за да бъдат откарани на смърт в лагерите в Полша, както това вече се е случило с евреи от други европейски страни. (Към средата на декември 1942 г. броят на загиналите в Европа евреи достига 2 милиона души).

На 2 март 1943 г. Министерският съвет приема 7 постановления, които се отнасят до депортирането на евреите. Постановление №3 засяга депортирането на 20 000 евреи от новите и старите предели на страната, лишаването им от българско поданство и отчуждаването на техните имоти. Постановление 114 възлага на Главната дирекция на железниците "да превози без заплащане с нарочни влакове или поединично с отделни вагони всички лица от еврейски произход, живущи в Македония, Беломорието или старите предели на страната, подлежащи на настаняване в лагери до местата, определени от Комисарството по еврейските въпроси". Постановление 116 предвижда лишаването от българско поданство "на всички лица от еврейски произход, които бъдат изселени във от пределите на страната, ако дотогава са имали българско поданство". 127-мо постановление възлага на комисаря по еврейските въпроси "да изсели от пределите на страната в споразумение с германските власти до 20 000 души евреи, заселени в новоосвободените земи".

Още преди 1943 г. е било ясно, че в "новоосвободените земи" няма 20 000 евреи. След присъединяването на тези земи към България живущите там евреи не са получили българско поданство, т.е., текстът на 116-то постановление за лишаване от поданство явно се отнася до изселването на евреите от "старите предели", които са имали такова.

От 8 март 1943 г. датира и планът за превозването по БДЖ на евреи от старите предели до гарите Пирот и Радомир, предвидено за 10,11 и 12 март 1943 г. Тези евреи трябва да се вземат от 23 града: 2500 от София, а останалите 3250 от Сливен, Видин, Лом, Берковица, Фердинанд (Монтана), Враца, Плевен, Русе, Разград, Шумен, Добрич, Провадия, Варна, Бургас, Ямбол, Кърджали, Хасково, Пловдив, Пазарджик, Казанлък, Стара Загора и Нова Загора. Към тази дата всички евреи от Беломорска Тракия вече се намират затворени в тютюневите складове в Дупница

и Горна Джумая. По данни на тогавашния Софийски митрополит Стефан, към 28 февруари населението в Дупница вече е знаело за подготовянния лагер, в който ще бъдат настанени тези евреи. В сряда, 10 март 1943 г., е била издадена заповед за арестуването на всички софийски евреи, а депортирането на евреите от Вардарска Македония започва на 11 март.

Факт е, че депортирането на 4221 евреи от Тракия и на 7122 от Македония е част от един и същи план за депортирането на 2500 евреи от София и 3250 от други градове в старите предели на Царството. Това са едни и същи „до 20 000 евреи – без значение от пол и възраст“, които българското правителство, според споразумението от 22 февруари, се е задължило да превози за своя сметка до „източните територии“ на Германия, без да изисква когато и да било когато и да било от тях обратно.

Според инструкциите и със силите на българския Комисариат по еврейските въпроси, евреите от Драма, Серес, Зияхово, Деде агач, Гюмюрджина, Кавала, о-в Тасос, Ксанти и Сара Шабан биват събрани на 4 март 1943 г. и откарани в Горна Джумая и Дупница и настанени в тютюневите складове. На 18 и 19 март 1943 г. те са откарани до пристанище Лом (т.е., престояват затворени на българска територия около две седмици), където са натоварени на шлепове и през Виена са изпратени в лагера „Треблинка“ в Полша. Евреите от Скопие, Битоля, Щип, Гевгели, Струмица, Велес, Враня и Удово на 11 март 1943 г. са откарани в Скопие, а на 22, 25 и 29 март са депортирани към Качаник (т.е., престояват затворени на българска територия между 11 и 17 дни), откъдето са изпратени в „Треблинка“.

Местното население от градовете в Тракия и Македония се застъпва за еврейските си съграждани, но полицията прогонва всички, като заплашва тези, които се опитват да помагат, с глоби, затвор и дори изпращане в лагерите. Католическият епископ на Скопие прави безуспешен опит да се застъпи за събраните в града евреи. Именно на събраните за депортиране в Скопие евреи става свидетел народният представител от Кюстендил Асен Суичмезов, един от хората, сезирали подпредседателя на Народното събрание Димитър Пешев за подготовяната депортация на събраните вече и кюстендилски евреи. Тук е важно да се отбележи, че за разлика от евреите от старите територии, които имат и българско поданство и представителство, евреите от „новите територии“ не са имали нито поданство, нито свое представителство в българския парламент, които да могат да влияят върху правителството. Така те са лишени в голяма степен от лостове за промяна върху хода на събитията.

Преминаващите влакове с натоварените евреи от Беломорска Тракия са били видени от стотици очевидци, включително и от Софийския митрополит Стефан, който изпраща телеграма до Царя с молба да разпореди освобождаването им.

Въпреки опитите на правителството акцията да остане в пълна тайна, още в самото начало на март голяма част от подробностите по готвената депортация стават ясни на широката общественост. На 8 март 1943 г. в София пристига делегация от Кюстендил, потресена от арестуването на кюстендилските евреи, която иска среща с Димитър Пешев. Министър-председателят П. Габровски отрича да е давал нареждане за изселването на кюстендилските евреи, но на 9 март се обажда, за да разпореди отмяна на депортацията и освобождаването на събраните в града евреи.

Протестното изложение срещу депортирането на евреите, което е подготвено от Димитър Пешев и, по негово настояване, е подписано само от представители на парламентарното мнозинство, е върчено на 17 март 1943 г. Това означава, че, ако някой в българското правителство е имал желание да спре депортирането на евреите от Тракия и Македония под същия претекст, под който е станало това с евреите от „старите предели“ – протести от страна на някои политически сили, протести от страна на гражданите и външнополитически натиск (защото и трите са били на лице, дори от страна на Англия е имало опит да склони българското правителство да изсели евреите от „новите земи“ в Палестина, а не в Полша), той определено е можел да го направи. Тези евреи не само, че са пребивавали на българска територия и са били под разпореджението на българското правителство, но те, на практика, е трябвало да бъдат лишени от гражданство (каквото и да е то) чак при преминаването на границата, където и са били предавани на немските СС войски. До преминаването на границата, те са били напълно и изцяло под българска власт.

И по силата на юридическата логика, и по силата на елементарната логика, правителството на съответната страна отговаря за това дали, по искане на трети страни, ще се съгласи, или ще откаже да депортира лица, намиращи се на негова територия, независимо от това чии граждани са те. Факт е, че и министър-председателят Богдан Филев (и съответно – правителството), и лично Цар Борис III са имали на разположение между 10 и 17 дни (времето, в което евреите от Тракия и Македония са се намирали събрани на българска територия), за да могат поне да поискат отлагане (за да не кажат „отмяна“) на депортирането. Факт е, че по същия начин (и по същото време!), по който министърът на вътрешните работи е наредил да бъдат освободени задържаните в Кюстендил кюстендилски евреи, е можел да разпореди да бъдат освободени и събраните в Дупница тракийски евреи. А след официалното внасяне на протеста на Д. Пешев (17 март), е можел да разпореди и освобождаването на македонските евреи, които вече са били събрани в Скопие.

Протестите е имало срещу събирането и на евреите - български поданици, и на тези от „новоосвободените земи“. Интересно е да се отбележи, че през цялото време „новоосвободените земи“ са били третираны като български, местното население – като българско или друго, а евреите – като „чужди“. Включително митрополит Стефан, който нееднократно се застъпва за тях (макар и безуспешно), говори за това, че „за беломорските евреи като чужди, а не наши граждани, всяка интервенция се оказа неефикасна“.

Българското правителство, въпреки протестите на българския народ и на Българската православна църква, изпраща на сигурна смърт 11 343 евреи - небългарски поданици, които по онова време са имали местожителство в „новоосвободените“ български земи. От тези 11 343 оцеляват около 300 души – 100 от тракийските 4221 евреи и около 200 от македонските 7122.

Факти по спасяването на българските евреи

Протестите на българите срещу мерките, предприети от правителството по отношение

на „лицата от еврейски произход“, започват още преди обнародването на Закона за защита на нацията на 21 януари 1941 г. Изпратени са множество протестни писма на граждани от различни избирателни райони в София, Пловдив, на различни професионални сдружения (вкл. на писателите, адвокатите, лекарите, художниците); има протести от страна на самата еврейска общност и протести от страна на Православната църква в защита на покръстените евреи. Редица народни представители (вкл. бившият министър-председател Никола Мушанов) се изказват против приемането на закона.

Въпреки тези протести, законът е приет и прилаган с пълна сила почти до края на войната. Този закон не само предвижда ограничаването на правата на евреите, лишаването им от имущество, забраната да упражняват определени професии, да сключват бракове с не-евреи, но постановява и изпращането на мъжете на възраст от 20 до 46 години в трудови лагери. В резултат на това, през периода от началото на 1941 г. до септември 1944 г., огромният процент от работоспособното мъжко еврейско население се намира в т.нар. „еврейски работни групи“. Тези евреи работят по строителството и поддръжката на шосейни и ж.п. пътища, по отводняването на низините край р. Дунав, по корекциите на леглата на разни реки в страната и по общински строителни обекти. Условието за работа и живот са много тежки, при високи трудови норми, лоша храна, масово боледуване, липса на каквото и да е медицинско обслужване и злоупотреби от страна на по-голямата част от надзорния персонал.

След създаването на Комисарство по еврейските въпроси (29 август 1942 г.), което да се занимава с „разрешаването на еврейския въпрос и свързаните с него въпроси“ следва подписване на двустранен договор между Александър Белев, комисар по еврейските въпроси и Теодор Данекер, съветник на германския полицейски аташе по еврейските въпроси, за депортирането на 20 000 евреи от България. Министерският съвет одобрява това споразумение и, за да бъде то изпълнено, гласува 7 постановления, свързани с депортирането на евреите. Депортацията включва всички евреи от „новоосвободените земи“ Беломорска Тракия и Вардарска Македония (на брой 11 343), които биват допълнени с „нежелателните евреи“ от старите предели на царството – всички онези, които са обществено активни, изявени като водачи на еврейската общност, по-богати или с противодържавни прояви.

Въпреки опитите за чуждестранна намеса и застъпничество от страна на Англия (представявана от Шарл Редар, швейцарски пълномощен министър в София), а впоследствие и на САЩ, Испания и други държави, на депортацията е даден ход. Евреите от Тракия са събрани на 4 март и след престой в тютюневите складове на Дупница и Горна Джумая, на 18 и 19 март, са изпратени през Лом за Виена и оттам – за лагера „Треблинка“. От 4221 депортирани до края на войната оцеляват 100 човека. Евреите от Македония са събрани на 11 март в Скопие, а на 22, 25 и 29 март са изпратени за Качаник и за „Треблинка“. От 7122 депортирани оцеляват около 200 човека.

На влаковете с преминаващи през старите български територии евреи стават свидетели стотици хора. Един от тях е софийският митрополит Стефан, който изпраща телеграма до Цар Борис III с молба да се застъпи за тях. На събраните в Скопие евреи става свидетел народният представител от Кюстендил Асен Суичмезов. Успоредно с

депортацията на евреите от “новите територии” тече и подготовка за депортация на евреите от старите територии. Всички евреи от Дупница са поставени под домашен арест, тези от Кюстендил са затворени в училището, пловдивските – също, а на 10 март е издадена заповед за арестуването на софийските евреи.

По изрично настояване на П. Габровски, министър на вътрешните работи на България, цялата операция по депортирането на евреите е била държана в тайна и от широката общественост, и дори от Народното събрание. Това е било възможно по силата на закона, с който Министерският съвет упълномощава Комисарството по еврейските въпроси да поеме изцяло политиката на страната по отношение на евреите. По силата на този закон, Комисарството може да издава укази по “еврейските въпроси”, които имат силата на закони и без да бъдат гласувани от Народното събрание.

След като мнозина българи стават очевидци и на депортирането на евреите от новите територии, и на подготовката на депортирането на евреите от старите територии, се подемат различни инициативи и протести, целящи спирането на депортациите. Протестна делегация от Кюстендил още на 8 март 1943 г. пристига в София и иска среща с подпредседателя на Народното събрание Димитър Пешев. Те уведомяват Пешев за това какво се случва в града им, след което искат среща с министър-председателя Богдан Филев. Филев отказва да приеме делегацията. Заради тяхната намеса, обаче, министърът на вътрешните работи П. Габровски нарежда да бъде отменена депортацията на евреите от Кюстендил и те са освободени.

След общоградска интервенция биват освободени евреите от Дупница. Пловдивският митрополит Кирил се намесва в полза на събраните в еврейското училище пловдивски евреи (1500-1600 човека, по негови данни). Има застъпничество от страна на народни представители, митрополити и най-обикновени поданици на Царството за евреите и в други градове на страната. Ситуацията изглежда овладяна, но, при все това, подпредседателят на Народното събрание Димитър Пешев подготвя протестно изложение до министър-председателя Богдан Филев срещу изселването на евреите извън границите на страната. Изложението е връчено на 17 март 1943 г. и е подписано от 43-ма народни представители от правителственото мнозинство. Това протестно изложение се тълкува като критика на цялостната политика на правителството на Б. Филев, в резултат на което той иска да се гласува вот на доверие на правителството. След изключително “унизителна”, по думите на самия Пешев, процедура по гласуване, в която министър-председателят разпитва един по един всички подписали се под протестното изложение продължават ли да го подкрепят или не, само 30 от тях остават верни на подписите си. Филев успява да получи вот на доверие от присъстващите 114 народни представители от мнозинството по цялостната политика на правителството, включително и по еврейския въпрос.

На 26 март 1943 г. се гласува вот на недоверие на Димитър Пешев и той е освободен от длъжност. Междувременно евреите от Беломорска Тракия и Вардарска Македония са депортирани извън страната, а тези от “старите предели” са само временно “спасени”. Още в началото на май Комисарят по еврейските въпроси Белев има нов план: “Да се изселят вън от царството всички

евреи”, като се изпратят в германските източни области 25 000 евреи от София и 23 000 от провинцията, като предаването им стане предимно през Лом и Сомовит. Белев предлага на министър Габровски (който съответно предлага на Цар Борис III) два варианта: а) – да се изселят наведнъж всички евреи към германските източни области; б) – да се изселят най-напред софийските евреи в провинцията. Самият Белев е подкрепял план “а”, въпреки че за него, дори и по думите на полицейския аташе при германската легация Хофман, не е имало достатъчно полицейски сили, за да се извърши в необходимия кратък срок. Цар Борис III разпорежда незабавното преселване на евреите във вътрешността на страната.

На 21 май 1943 г. Министерският съвет приема 70-то постановление, с което се нарежда на Комисарството по еврейските въпроси да изсели всички софийски евреи във вътрешността на страната, с изключение на женените за лица от нееврейски произход, граждански мобилизираните, покръстените и заразноболните. На 23 май Комисарството започва да връчва заповеди за изселване в тридневен срок. От докладите на комисаря Белев до министъра на вътрешните работи Габровски става ясно, че се цели “настаняването на евреите временно в лагери, а след това предаването им на германските власти при вдигането им”.

По повод изселването на софийските евреи започват нови вълни на протестни писма, демонстрации и недоволства. На 24 май 1943 г., използвайки празника, няколко хиляди евреи и не-евреи организират шествие, което е имало за цел да завърши с протест пред Двореца. На площад “Възраждане”, обаче, шествието е пресрещнато от конна и пеша полиция, като демонстрантите (предимно жени, старци и младежи) са били разпръснати, а 400 души са арестувани. От тях 120 евреи са изпратени във концентрационния лагер при Сомовит.

3 Протестна делегация, предвождана от равините Ашер Хананел и Даниел Цион отива при митрополит Стефан и му разказва за случилото се с демонстрантите и за новите мерки, предприети срещу евреите. Митрополитът се опитва безуспешно да се свърже с Цар Борис и след това се отправя за предварително запланирания тържествен молебен на площада пред “Александър Невски”. В словото си пред събралите се той говори против мерките за изселването на софийските евреи и се изказва в защита на еврейската общност като цяло.

Следват и протестни писма от народни представители, общественици, интелектуалци и духовници. Независимо от протестите, софийските евреи са изселени извън столицата. В доклада си до Главното имперско управление за сигурност германският полицейски аташе Хофман пише, че “покъснината на изселените евреи от София веднага след опразването на жилищата се продава на търг. Жилищата се дават под наем. Подслоняването в градовете в провинцията, в някои от които се препратиха до 5000 евреи, представлява само една преходна мярка, понеже училищните сгради могат да се използват само през време на училищните ваканции”.

Въпреки неразбирането и несъпричастността от страна на българския народ, правителството продължава да се готви за окончателното разрешаване на еврейския въпрос. В строго поверително писмо, изпратено от Министерството на вътрешните работи до областните директори, на 1 юли 1943 г. се нарежда

изселените от София евреи, пръснати в много населени места (което затруднява контрола върху тях), да бъдат повторно изселени в по-малък брой градове, “близо до ж.п. линия, за да може да се извърши превозването на евреите”.

От 24 май, когато софийските евреи са изселени, до 25 август 1943 г. се променя и вътрешната, и външнополитическата, и военната обстановка. На 15 август Главното имперско управление за сигурност прави трети опит за натиск по отношение на “окончателното разрешаване на еврейския въпрос”. Отговорът на българското правителство е, че моментът не е подходящ. Въпреки това, въпросът щял да бъде окончателно решен “веднага щом германските войски минат на преден план и с това нахлуващата в момента враждебна политическа офанзива мине на заден план”.

На 27 август 1943 г. умира Цар Борис III. В средата на септември кабинетът на Филев подава оставка. През октомври подава оставка и комисарят по еврейските въпроси Ал. Белев. Интересно е да се отбележи, че Белев е едновременно обвинен (от българска страна пред чуждестранни правителства), че едва ли не еднолично е депортирал евреите от Тракия и Македония; и (от немска страна), че е еднолично отговорен за провала на “окончателното разрешаване на еврейския въпрос” в България.

Въпреки обратите, положението на евреите остава непроменено. Облекченията, които се дават, са незначителни – снемане на жълтите звезди и отмяна на забраната да се преминава през определени улици и да се посещават обществени заведения. Огромният процент от мъжете в трудоспособна възраст остават в трудовите лагери до края на войната. Няколкото правителства, които се сменят през този период, гласуват отмяна на някои членове от Закона за защита на нацията, но евреите не са възстановени нито на старите си местожителства, нито получават обратно имуществата си или правото да работят каквато работа пожелаят.

Извънредно тежките условия на живот и дискриминацията на евреите в България по време на войната са факт. Факт е също така, че нито един еврейин - български поданик, който се намира на територията на царството през това време, не е бил депортиран извън пределите на страната и предаден на смърт. Въпреки правителствената политика и усиления германски натиск опазването на тези евреи става възможно заради застъпването на хора от всякакви прослойки на обществото – синдикални и граждански сдружения, народни представители, бивши министри, общественици, интелектуалци и, не на последно място, заради непрестанното застъпничество от страна на Светия синод на Българската православна църква.

“Българинът не намира у евреите никакви недостатъци, които да оправдаят някакви особени мерки срещу тях”, пише германският пълномощен министър Бекерле в докладите си през цялото време на войната. Според него “тук (в България, бел.авт.) не съществуват нито идеологическите, нито расовите предпоставки да се представи еврейският въпрос пред българския народ като бърз и нуждаещ се от разрешение, така както бе случаят в Райха”. Германските представители продължават да смятат, че българската общественост така и не разбира истинското значение на еврейския проблем.

(Материалите са подготвени по текстове от Оцеляването, Сборник от документи 1940-1944, съставител: Давид Коен, София: Шалом, 1995.)